

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Martyny Reder- Bogusz pt. *Kryzys tożsamości macierzyńskiej fazy pustego gniazda w narracjach matek dorosłych dzieci* (ss..360) przygotowana na prośbę Pani Dziekan -dr hab. Katarzyny -Szczepańskiej -Woszczyna, prof. AWSB w Dąbrowie Górniczej.
PROMOTORKA: dr hab. Agnieszka Stopińska – Pająk, prof. AWSB

Macierzyństwo stanowi jedno z ważnych zagadnień będących w obszarze zainteresowań m.in. nauk społecznych, humanistycznych, medycznych i nauk o wychowaniu. Stanowi ono przedmiot wieloaspektowych badań i analiz, a w literaturze przedmiotu podkreśla się, że nie jest ono wyłącznie procesem biologicznym, lecz złożonym doświadczeniem, które obejmuje różne wymiary (np. psychologiczny, społeczno-kulturowy, pedagogiczny). A zatem współczesne badania naukowe wskazują, że macierzyństwo należy analizować/badać w perspektywie interdyscyplinarnej uwzględniając zarówno uwarunkowania jednostkowe/osobowe, jak i strukturalne. Dynamiczne zmiany społeczne takie jak redefinicja ról społecznych i płciowych, zaangażowanie zawodowe kobiet ukierunkowane na sukces, rozwój technologii wspomagającego rozrodu (np.in vitro, surogacja), zmiany w polityce rodzinnej sprawiają, że macierzyństwo i jego różne oblicza, stają się obiektem debaty społecznej i analiz badawczych. Macierzyństwo to kluczowy element reprodukcji społeczno-kulturowej co uwiadamia także napięcia między tradycyjnymi a nowoczesnymi wzorami form życia rodzinnego (np. samotne macierzyństwo, rodzicielstwo par jedнопłciowych, bezdzietność z wyboru i inne.), prowadzoną polityką społeczną, indywidualnymi wyborami a oczekiwaniami społecznymi. A zatem przedłożona do recenzji rozprawa doktorska wpisuje się w nurt współczesnych/aktualnych problemów związanych z różnymi aspektami badania i analizowania macierzyństwa w określonych warunkach cywilizacyjnego rozwoju i kontekstów społeczno-kulturowych.

Praca doktorska składa się z pięciu rozdziałów, *Wstępu, Zakończenia, Bibliografii, Streszczenia* (także w j. angielskim). Struktura pracy standardowa dla tego typu prac naukowych, układ treści logiczny i konsekwentny złożony z trzech części tj. część analiz teoretycznych (rozd. 1 i 2), część opisująca metodologię badań własnych (rozdz. 3) oraz część

prezentująca analizy wyników badań własnych (rozdz. 4i5). Analizy teoretyczne na podstawie literatury interdyscyplinarnej obejmują charakterystykę macierzyństwa w perspektywie społeczno -kulturowej i jednostkowej (rozdz. 1). Ważnym elementem studiów literatury, prowadzonych przez Doktorantkę jest akcentowanie że w naukach społecznych macierzyństwo uwzględniane/analizowane/badane jest wieloaspektowo i interdyscyplinarnie. Doktorantka wskazuje tym samym (także w dalszych rozdziałach pracy i w rozdziale badawczym) na to, że analizując zagadnienia związane z macierzyństwem mają charakter kontekstualny, co szczególnie podkreślam, ponieważ macierzyństwo nie istnieje jako zjawisko „oderwane” od rzeczywistości otaczającego świata tj. warunków społeczno -kulturowych, ekonomicznych, zmian historycznych, opieki medycznej, systemu wsparcia oraz polityki społecznej. Macierzyństwo nie jest zatem zjawiskiem uniwersalnym. Ponadto ważna jest także perspektywa jednostkowa/osobowa, w tym miejscu należy podkreślić iż Doktorantka nawiązuje do tzw. *trzeciej socjologii* (Bogunia -Borowska, Sztompka 2008) akcentując , że ważne dla badaczy stają się przeżycia i doświadczenia jednostkowe w codzienności. Bardzo dobrym uzupełnieniem jest przytoczenie wybranych pozycji naukowych traktujących o macierzyństwie i różnych jego aspektach, nakreślając tym samym mozaikę złożoności przedmiotowego zagadnienia. Charakterystyka *roli i miejsca matki we współczesnym świecie* (1.3) poprzedzona jest *historycznym przeglądem ewolucji roli matki* 1.2), co uwidacznia wyraźnie zmiany w pełnieniu roli matki i wskazuje na uwarunkowania owych zmian. Należy podkreślić , że prowadzone analizy dotyczące zagadnień macierzyństwa we współczesnym świecie Doktorantka potraktowała wieloaspektowo przytaczając poglądy/koncepcje m.in. psychologów, filozofów, socjologów, pedagogów, andragogów ze szczególnym uwzględnieniem roli interakcji matki z dzieckiem, charakteryzując specyfikę relacji w poszczególnych etapach rozwojowych dziecka obrazując w pełni znaczenie matki w życiu dziecka. W pełni uzasadnionym jest także analiza modeli *pozycji matki w środowisku rodzinnym* (1.3.1.) oraz *społeczno-kulturowego etosu matki* (1.3.2.) co niewątpliwie jest wzajemnie komplementarne i znaczące w wieloaspektowych analizach, których celem jest nakreślenie pełnego obrazu kontekstualności przedmiotowego problemu badawczego. Warto dodać, że Doktorantka prezentując opisowo archetypy macierzyństwa, sięga do dawnych bajek, baśni i wiersza A. Mickiewicza pt. „Do Matki Polski „, a Matka Polska ma znaczenie w tworzeniu etosu macierzyństwa , którego wzorem jest Matka Boska ze względu na tradycje chrześcijańskie w Polsce i Europie to interesujący wątek prowadzonych rozważań. Analiza tych kwestii wskazuje m.in. na wiedzę i umiejętność szerszego widzenia przez Doktorantkę

związków i zależności w procesach społeczno – kulturowych odzwierciedlonych, w tym przypadku, w twórczości literackiej.

Rozważania i analizy prowadzone w rozdziale 1.4. *Bycie matką jako wyzwanie kobiecego życia* skupiają się na refleksjach dotyczących (roz)łączności macierzyństwa i kobiecości (1.4.1.) oraz nawiązuje do współczesnych szans i zagrożeń związanych z pełnieniem roli matki (1.4.2.). Ukazanie różnych poglądów przedstawicieli nauk społecznych co do łączności/rozłączności macierzyństwa i kobiecości łączy się w pewnym sensie z panującymi w niektórych współczesnych środowiskach, stereotypami implikowanymi przez tradycje kulturowe a nowoczesnością oddzielającą macierzyństwo od kobiecości akcentującą podmiotowość kobiet i możliwość dokonywania indywidualnych wyborów i własnej drogi życiowej jednocześnie pełniąc wiele ról społecznych a tylko jedną z nich może być macierzyństwo. Rozwój nauk społecznych, procesy globalizacji i ruchy feministyczne w latach siedemdziesiątych XX wieku znalazły wśród kobiet bardzo wiele zwolenniczek. W dalszych rozważaniach Doktorantka skupiła się na wybranych czynnikach, które mogą być chroniące lub zagrażające dla pełnienia roli matki (np. stan zdrowia, aspiracje zawodowe utrudniające łączenie pełnionych ról z rolą macierzyńską) zwracając uwagę, że kontekst społeczno- kulturowy, m.in. media, Internet, media społecznościowe, mają znaczenie w kształtowaniu systemu wartości, postaw wobec własnego macierzyństwa oraz w dokonywaniu wyborów w tym zakresie. W kolejnym rozdziale (2. pt. *Kryzys tożsamości w obliczu życiowego momentu zwrotnego*) Doktorantka podjęła analizy zagadnienia dotyczącego różnych koncepcji i definicji pojęcia *tożsamość* („świadomość własnego ja”). Wykorzystując interdyscyplinarną literaturę przedmiotu (z wykorzystaniem także tekstów anglojęzycznych) zagadnienia tożsamości analizowane są w różnych kontekstach zwracając uwagę na *Spółeczny wymiar tożsamości i jej kryzysów* (2.1), uwzględniając także charakterystykę *macierzyństwa w życiu współczesnej kobiety* podkreślając tym samym zmienność postrzegania macierzyństwa w zależności od preferowanych wartości, norm, pełnienia ról społecznych poza macierzyństwem, aprobowanych i oczekiwanych społecznie i kulturowo (2.1.2). Prezentując koncepcje wybitnych przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych (m.in. np. P. Sztompka, E. H. Erikson, E. Goffman, G.H. Mead, A. Giddens, Z. Bauman, M. Mendel i wielu innych) Doktorantka wskazuje na istotne różnice w ich koncepcjach w zależności od zakotwiczenia w określonej szkole naukowej. W życiu każdego człowieka, jego biografii zachodzą zmiany/ *momenty zwrotne* jak to nazywa Doktorantka, które generowane są przez wiele czynników. W socjologii „przejście” czyli *momenty zwrotne* oznaczają proces zmiany

statusu jednostki w społeczeństwie najczęściej związany z tzw. „obrzędem przejścia”, gdy człowiek przechodzi z jednej formy lub roli społecznej do innej- symboliczny i społeczny proces zmiany statusu jednostki. W przeprowadzonych badaniach i analizach jest to wyraźnie widoczne. Psychologia podkreśla natomiast, że przejście/ *momenty zwrotne* oznacza proces adaptacji życiowej i skupia się na jednostce analizując emocje, tożsamość, mechanizmy rodzinne. Spośród wielu koncepcji analizowanych przez Doktorantkę (rozdz. 2.2) wskazuje Ona na walor *momentów zwrotnych* w kontekście całościowego uczenia się, które w literaturze przedmiotu określane są jako: kryzysy, sytuacje graniczne, momenty autoedukacyjne, epizody nuklearne, , epifanie, trajektorie, czy też biograficzne zawieszenia. *Człowiek wobec życiowego momentu zwrotnego* (2.2)- Doktorantka analizuje to zagadnienie w kontekście utraty jako szczególnego momentu zwrotnego (2.2.2) podkreślając, że nie musi to jedynie mieć związku ze śmiercią bliskiej osoby. Ponadto analizuje fazę *pustego gniazda* w życiu matki. Syndrom pustego gniazda jest naturalnym procesem i oznacza to, że dziecko/dzieci opuszczają dom rodzinny (wyprowadzają się) kształtując własne życie, realizując swoje plany życiowe. Ponieważ macierzyństwo jest fenomenem, które realizują kobiety, dlatego matki przeżywają tę sytuację w sposób szczególny i różny, jedne zmagają się ze smutkiem, pustką i poczuciem straty, inne realizują swoje pasje i aktywności. Bardzo dobrą i jakże ważną konsekwencją prowadzonych analiz/studiów jest zwrócenie uwagi na *Uczenie się biograficzne w kontekście życiowych momentów zwrotnych.*, gdzie Doktorantka nawiązuje, między innymi, do andragogiki w kontekście uczenia się osób dorosłych. Trudne momenty zwrotne w biografii człowieka mają ogromne znaczenie w późniejszym poszukiwaniu/kształtowaniu poczucia sensu (np. V. Frankl , K. Dąbrowski i inni).

Wysoko oceniam część teoretyczną pracy doktorskiej , biorąc pod uwagę : imponującą znajomość interdyscyplinarnej literatury przedmiotu zarówno polskiej jak i zagranicznej, odpowiedni dobór treści zaprezentowanych w tej części pracy, umiejętność jej analizowania, wnioskowania i porównywania różnych, związanych w problematyką badawczą pracy, koncepcji i poglądów, co pozwala ocenić bardzo dobre przygotowanie teoretyczne Doktorantki do realizacji opisanego w pracy projektu badawczego , które dla badań jakościowych (i nie tylko) , mają ogromne znaczenie ponieważ wyraźnie określają kontekstualność społeczną, kulturową, środowiskową (w tym politykę społeczną) badanego zjawiska.

Metodologiczne podstawy badań własnych (rozdz.3) to rozdział zawierający pełne/szczegółowe informacje postępowania w procesie badawczym realizacji własnego projektu badawczego. Doktoranta wskazuje zadania badawcze w procesie badawczym , w strategii badań

jakościowych, uzasadnia wybór paradygmatu konstruktywistyczno-interpretacyjnego korzystając z założeń perspektywy hermeneutyczno-fenomenologicznej, która koncentruje się na rozumieniu doświadczeń ludzkich oraz interpretacji sensów ukrytych w praktykach społeczno-kulturowych. Badania jakościowe w naukach społecznych pozwalają na głębokie poznanie zjawisk i doświadczeń jednostkowych, co stanowi wartościowe narzędzie w analizie procesów społecznych. (3.1). *Przedmiotem badań było zagadnienie biograficznego uczenia i zmian tożsamościowych w kontekście zwrotu macierzyńskiego.* Sformułowano dwa problemy badawcze i pięć pytań szczegółowych/uzupełniających, zastosowano podejście narracyjne z wykorzystaniem techniki wywiadu częściowo ustrukturyzowanego. Należy podkreślić, że wywiad narracyjny w badaniach jakościowych pozwala uchwycić subiektywne doświadczenia i emocje jednostki ich perspektywę i procesy rekonstrukcji/zmienności własnej tożsamości, jest bardzo dobrym sposobem aby zrozumieć konteksty społeczne, kulturowe i środowiskowe, uchwycenie dynamiki zmiany, złożoność i wielowymiarowość życia społecznego, może także stanowić identyfikację nowych problemów badawczych. Wymaga bardzo dobrego przygotowania badacza pod względem merytorycznym i metodologicznym oraz umiejętności nawiązania odpowiedniej relacji w procesie badawczym. Ponadto dodać należy że transkrypcję nagrywanych wywiadów Doktorantka prowadziła samodzielnie. Zwracam uwagę, że w realizacji projektu badawczego zastosowano zasady etyki w badaniach naukowych z udziałem ludzi tj. informacja dotycząca badań, wyrażenie świadomej zgody respondentek (18 kobiet) na udział w przedmiotowym badaniu, możliwość wycofania zgody, zabezpieczenie hasłem plików z dyktafonu i transkrypcji wywiadów na własnym komputerze (3.5. *Opis postępowania badawczego*).

Podsumowując, rozdział metodologiczny wskazuje, że Doktorantka posiada bardzo dobre przygotowanie metodologiczne w sensie merytorycznym, znajomości wymagań w badaniach jakościowych oraz zasad etyki badań naukowych z udziałem ludzi- jest wrażliwą społecznie dojrzałą Badaczką. Z uznaniem odnoszę się do wyboru strategii badań jakościowych ponieważ są one wymagające nie tylko pod względem przygotowania warsztatowego Badaczki ale i umiejętności gromadzenia materiału badawczego i jego interpretacji.

Część badawcza pracy doktorskiej składa się z dwóch rozdziałów (rozdz. 4 pt. *Kryzys tożsamości macierzyńskiej w świetle badań własnych*; rozdz. 5 pt. *Konteksty społeczno-kulturowe i andragogiczne fazy pustego gniazda w narracjach badanych kobiet*). Analizy wyników badań Doktorantka rozpoczyna od przedstawienie sylwetek matek dorosłych dzieci w fazie pustego gniazda ze szczególnym uwzględnieniem relacji z dorosłymi

dziećmi. Ta prezentacja pozwala czytelnikowi poznać sytuację życiową narratorek. W mojej opinii zamysł ten stanowi ważne źródło poznawcze będące podstawą do prowadzenia dalszych analiz wyników badań. Doktorantka, wnikliwie analizując narracje badanych kobiet dokonała ich autorskiej kategoryzacji z zaznaczeniem podstaw ich tworzenia tj. *Matka Przewodniczka, Matka Kwoka, Matka Polka, Matka „na pół etatu”* i ich charakterystyki odwołując się do określonych fragmentów wypowiedzi badanych kobiet co w mojej ocenie w pełni uzasadnia dokonaną kategoryzację.

Wysoko oceniam i z uznaniem odnoszę się do prezentowanych analiz interpretacyjnych materiału badawczego, które obrazują oblicza tożsamości macierzyńskiej badanych kobiet. Na podstawie dalszej analizy treści zebranego materiału badawczego Doktorantka wyodrębniła cztery kategorie rozstrzygnięć kryzysu tożsamości macierzyńskiej w fazie pustego gniazda tj. *rozpacz i tęsknota, zaprzeczenie i kontrola, poszukiwanie nowej formy matkowania, akceptacja i osadzenie w nowej rzeczywistości*. Ponadto Doktorantka w kolejnym rozdziale (rozdz. 5 pt. *Konteksty społeczno- kulturowe i andragogiczne fazy pustego gniazda w narracjach badanych kobiet*) wyodrębniła/zaakcentowała te kwestie w narracjach badanych kobiet, które dotyczyły społeczno- kulturowych i andragogicznych aspektów mających związek z ich aktualną sytuacją życiową. Społeczeństwo, środowisko, ich kultura narzuca przyjęte i akceptowane wzory i normy pełnienia ról społecznych, w tym macierzyńskich, które niejednokrotnie nie są pełnione zgodnie z oczekiwaniami społecznymi w określonym czasie społecznym co wpływa na rodzinne, środowiskowe i społeczne oceny pełnienia roli matki (5.1. *Pokoleniowy i kulturowy wzorzec – macierzyński- niedościgniony cel, drogowskaz czy przekleństwo?*). Ważnym współcześnie (i nie tylko) jest znaczenie postaci ojcowskiej w (pustym) gnieździe (5.2) i zwrócenie uwagi na trudy samodzielnego macierzyństwa (np. w przypadku rozvodu). Jak wskazują wyniki badań, kobiety- narratorki zdecydowanie różniły się między sobą aktywnością poza macierzyńską w kolejnych fazach macierzyństwa, które kształtowało ich tożsamość także w fazie pustego gniazda. Doktorantka dokonała takiej analizy w kontekście przyjętej kategoryzacji narratorek (5.3).

Zakończenie dysertacji doktorskiej jest syntetyczne i logicznie konsekwentne, Doktorantka prezentuje wnioski z przeprowadzonych badań oraz refleksje osobiste, które wskazują na ciekawość poznawczą zainspirowaną przeprowadzonymi autorskimi badaniami. Pragnę dodać, że każdy rozdział pracy (poza metodologicznym) zawiera *Podsumowanie*, które stanowi syntetyczną prezentację treści rozdziału. Bibliografia pracy jest bardzo obszerna - 31 stron (356-325) zawiera pozycje polskie i anglojęzyczne.

K o n k l u z j a

Po szczegółowym zapoznaniu się z dysertacją doktorską Pani mgr Martyny Reder Bogusz pt. *Kryzys tożsamości macierzyńskiej fazy pustego gniazda w narracjach matek dorosłych dzieci* stwierdzam, że spełnia ona warunki, zgodnie z przepisami ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 (DZ. U. z 2018 r. poz. 1668 z późn. zm). Recenzowana rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie pedagogika oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedmiotem w/w rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Biorąc pod uwagę powyższe **wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Martyny Reder- Bogusz do dalszych etapów w toku postępowania w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.**

Biorąc pod uwagę, istotne poznawczo i metodologiczne walory recenzowanej pracy doktorskiej podkreślone w recenzji, a zwłaszcza : aktualność wyboru problematyki badawczej rzadko podejmowanej przez pedagogów i innych przedstawicieli nauk społecznych, wartość poznawczą zrealizowanego projektu badawczego w kontekście społeczno- kulturowym, analizę podstawowych pojęć związanych z problematyką pracy, znakomitą znajomość interdyscyplinarnej literatury przedmiotu stanowiącą bazę teoretyczną dla przeprowadzonych autorskich badań naukowych obrazującą kontekstualność badanego zjawiska, wysoki poziom znajomości warsztatu badawczego (strategia badań), autorska kategoryzacja z zaznaczeniem podstaw ich tworzenia, umiejętność przejrzystej interpretacji zebranych wywiadów/narracji, prezentacja wyników badań odpowiada na pytania postawione w rozdziale badawczym pracy, zastosowanie w procesie badawczym zasad etyki badań naukowych na ludziach, syntetyczne wnioski z badań, język narracji właściwy dla nauk społecznych (logiczna i konsekwentna narracja), obszerna bibliografia, praca doktorska stanowi inspirację do dalszych badań, poszerza i pogłębia merytorycznie nauki społeczne w przedmiotowym zakresie - **wnioskuję o wyróżnienie rozprawy doktorskiej oraz jej publikację.**